

KSZTAŁTOWANIE SIĘ SYSTEMU UKŁADÓW POMIĘDZY ZSRR A KRAJAMI DEMOKRACJI LUDOWEJ EUROPY ŚRODKOWEJ I POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ W LATACH 1945 - 1947

W czasie II wojny światowej wspólnym zadaniem narodów Związku Radzieckiego, Polski, Czechosłowacji i Jugosławii było rozgromienie Niemiec hitlerowskich oraz rozwiązanie kwestii niemieckiej w taki sposób, aby gwarantowało ono im bezpieczeństwo w przyszłości. Polityka Związku Radzieckiego w stosunku do tych, okupowanych przez faszyzm niemiecki krajów wynikała z istoty radzieckiego państwa socjalistycznego. W deklaracji przedłożonej na międzysojuszniczej konferencji w Londynie dnia 24 września 1941 r., w której uczestniczyli także przedstawiciele Polski, Czechosłowacji i Jugosławii, rząd ZSRR oświadczył, że jego polityka zagraniczna opiera się na zasadach poszanowania, obrony niezależności i suwerenności innych narodów, na zasadach solidarności z ruchami narodowyzwolenческими i walką ujarzmionych ludów o niezależność narodową, na zasadach pokojowego współistnienia i dobrosąsiedzkich stosunków ze wszystkimi krajami, które szanują całość i nietykalność granic Związku Radzieckiego¹.

W czasie wspólnej walki przeciwko faszyzmowi niemieckiemu ukształtował się sojusz narodów Związku Radzieckiego z narodami Polski, Jugosławii i Czechosłowacji. Podstawę tego sojuszu stanowiła — przede wszystkim wspólna walka przeciwko hitlerowskiej Rzeszy, zbieżność interesów Związku Radzieckiego z najżywotniejszymi interesami narodów Europy środkowej i południowo-wschodniej oraz społeczno-politycznymi dążeniami ich sił postępowych i demokratycznych, skuteczna obrona tych interesów przez Związek Radziecki zarówno przed agresją niemiecką, jak też później na arenie międzynarodowej w celu umocnienia pozycji tych państw w szeregach koalicji antyhitlerowskiej. W okresie wojny z hitlerowskimi Niemcami sojusz ten wyrażał się we wszechstronnym poparciu i pomocy udzielanej przez ZSRR narodom Europy środkowej i południowo-wschodniej w ich walce z faszyzmem; w ten sposób została zapoczątkowana owocna współpraca ZSRR, Polski, Czechosłowacji i Jugosławii w latach następnych, przede wszystkim w zakresie zagwarantowania bezpieczeństwa tych krajów przed ewentualnością ponownej agresji ze strony Niemiec.

¹ *Wnieszniaja politika Sowietского Sojuza w pieriod Otieczestwiennoj wojny.* Moskwa 1946, t. I, ss. 163 - 166.

Od samego początku Wielkiej Wojny Ojczyźnianej rząd ZSRR niejednokrotnie występował z deklaracjami i oświadczeniami dotyczącymi problemu uporządkowania Europy po wojnie². Radziecka koncepcja powojennego ładu europejskiego wynikała przede wszystkim z przekonania, że w żadnym przypadku nie można dopuścić do tego, aby Niemcy mogły ponownie zagrozić bezpieczeństwu ich sąsiadów i całego kontynentu. Tak więc Związek Radziecki uważał, że najpierw należy zlikwidować warunki, umożliwiające taką agresję. ZSRR stał na stanowisku, że po rozgromieniu Niemiec hitlerowskich i ich bezwarunkowej kapitulacji, niezbędne będą — po pierwsze — zasadnicze przeobrażenia w samych Niemczech (demokratyzacja ich życia wewnętrznego, wykorzenie nazizmu, militarystyki i szowinizmu, reedukacja społeczeństwa niemieckiego w duchu demokracji i pokojowego współżycia z sąsiednimi narodami), po drugie — zmiany całego systemu europejskiego: przede wszystkim ustanowienie nowych sprawiedliwych granic, gwarantujących bezpieczeństwo ZSRR oraz narodów Europy środkowej i południowo-wschodniej, uregulowanie problemów demograficznych, związanych z obecnością mniejszości niemieckich w krajach Europy środkowej i południowo-wschodniej.

Broniąc narodowych interesów państw tego regionu, będących ofiarami Niemiec hitlerowskich, Związek Radziecki zdecydowanie poparł ich postulaty terytorialne nierozzerwalnie łączące się z problemem powojennego uporządkowania Europy i utworzenia systemu bezpieczeństwa tego obszaru jako całości.

Już w pierwszym okresie Wielkiej Wojny Ojczyźnianej Związek Radziecki wyraźnie sformułował tezę o konieczności odbudowy Czechosłowacji w jej granicach sprzed układu monachijskiego. To jednoznaczne stanowisko zostało potwierdzone przez ZSRR po ustanowieniu stosunków dyplomatycznych z czechosłowackim rządem emigracyjnym dnia 18 lipca 1941 r. w szeregu deklaracjach, a przede wszystkim w pisemnym oświadczeniu ludowego komisarza spraw zagranicznych, skierowanym na ręce czechosłowackiego ambasadora w Moskwie dnia 24 października 1942 r.³ Układ między Związkiem Radzieckim a Czechosłowacją, zawarty 12 grudnia 1943 r., potwierdzał, że ZSRR widział przyszłą

² Zob.: W. K. Wołkow, *Zaszczyt Sowietskimi Sojuzom na miezdunarodnoj ariencie intieriesow narodow Cienralnoj i Jugo-Wostocznoj Jewropy w goły wto-roj mirowoj wojny*. W: *Na putiach nieruszimój družby. Matieriały wsiesojuznoj naučnoj konfierencji „Istoriczeskoje znaczenije ustanowlenija družby i sotrudnicestwa miezdu SSSR i socjalisticeskimi stranami Jewropy”*. Moskwa 1977.

³ *Sowietsko-czechosłowackije odnoszenija wo wriemja Wielikoj Otieczestwiennoj wojny*, 1960, s. 55.

Czechosłowację w granicach sprzed układu monachijskiego. Związek Radziecki poparł także postulat Czechosłowacji w sprawie uwzględnienia jej interesów w trakcie formułowania warunków rozejmu z Węgrami; dezyderaty strony czechosłowackiej dotyczyły anulowania postanowień arbitrażu wiedeńskiego z 2 listopada 1938 r. i przywrócenia przebiegu granicy czechosłowacko-węgierskiej sprzed tej daty. Związek Radziecki uwzględnił życzenia rządu czechosłowackiego przy zawieraniu rozejmu z Węgrami 20 stycznia 1945 r.⁴

Związek Radziecki od początku wojny z faszystowskimi Niemcami stał na stanowisku odbudowy silnego i niezależnego państwa polskiego⁵. Zdaniem rządu ZSRR, szczególnie ważne znaczenie dla utworzenia systemu powojennego bezpieczeństwa miało ustanowienie sprawiedliwych granic Polski, wykluczających możliwość wykorzystania przez agresora terytorium Polski jako „korytarza” służącego do napaści na Związek Radziecki⁶.

Sprawa przyszłej, zachodniej granicy Polski była niejednokrotnie podejmowana i omawiana w środowiskach polskich demokratów w czasie II wojny światowej. We wszystkich dokumentach programowych polskiej demokracji stawiano kwestię powrotu do Polski jej rdzennych ziem na zachodzie i północy⁷. Związek Radziecki był w pełni zdecydowany udzielić Polsce pomocy w zakresie realizacji tego postulatu uważając, że takie rozwiązanie osłabi niemiecki *Drang nach Osten* i będzie sprzyjało umocnieniu bezpieczeństwa zarówno ZSRR, jak i Polski. W czasie rozmów rządu ZSRR z delegacją Krajowej Rady Narodowej i Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, prowadzonych w Moskwie w lipcu 1944 r., Związek Radziecki uważając postulaty strony polskiej dotyczące zjednoczenia w granicach nowego państwa wszystkich rdzennie polskich

⁴ *Wnieszniaja politika Sowietskogo Sojuza w period Otieczestwiennoj wojny* Moskwa 1947, t. II, ss. 76 - 81.

⁵ *Tiegieran — Jajta — Potsdam. Sbornik dokumentow.* Moskwa 1971, ss. 92, 144; *Wnieszniaja politika Sowietskogo Sojuza w period Otieczestwiennoj wojny*, tom I, ss. 103, 118; J. I. Kostiuszko, *Polityka Związku Radzieckiego wobec Polski w latach 1943 - 1945.* W: *20 lat Ludowego Wojska Polskiego.* Warszawa 1967.

⁶ *Tiegieran — Jajta — Potsdam*, s. 144.

⁷ Zob. *Kształtowanie się podstaw programowych Polskiej Partii Robotniczej w latach 1942 - 1945. Wybór materiałów i dokumentów.* Warszawa 1958; M. Orzechowski, *Koncepcja granic zachodnich w programie i działalności Polskiej Partii Robotniczej i lewicy rewolucyjnej na emigracji.* Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” nr 2/1962; tenże, *Odra-Nysa Łużycka — Bałtyk w polskiej myśli politycznej okresu drugiej wojny światowej.* Wrocław—Warszawa—Kraków 1969; A. Skowroński, *Polska a problem Niemiec, 1945 - 1967.* Warszawa 1967, ss. 171 - 181.

⁵ *Przegląd Zachodni* nr 1/78

ziem za sprawiedliwe, wyraził gotowość ich poparcia na arenie międzynarodowej⁸. Poparcie udzielone przez Związek Radziecki żądaniom polskim miało decydujące znaczenie dla pozytywnego rozwiązania problemu zachodnich granic Polski po wojnie. Na konferencji rządów ZSRR, Anglii i USA w Jaltie porozumiano się co do tego, że Polska powinna otrzymać nabytki terytorialne na północy i zachodzie, których rozmiary będą uzgodnione z rządem polskim⁹. Decydującą rolę w pozytywnym rozwiązaniu zagadnienia dotyczącego powojennych granic Polski odegrał Układ o Przyjaźni, Pomocy Wzajemnej i Współpracy powojennej między ZSRR a Polską, zawarty w ostatnim miesiącu wojny. W dużym stopniu sprzyjał on osiągnięciu na konferencji w Poczdamie porozumienia między wielkimi mocarstwami co do ostatecznego określenia polsko-niemieckiej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej¹⁰.

Z problemem granic, a tym samym z kwestią powojennego uregulowania spraw europejskich oraz ustanowienia bezpieczeństwa w tym rejonie świata, wiązało się bezpośrednio zagadnienie mniejszości narodowych w krajach Europy środkowej i południowo-wschodniej. Wydarzenia okresu międzywojennego, a zwłaszcza pierwsza faza II wojny światowej, pokazały, że III Rzesza wykorzystwała niemieckie mniejszości narodowe w tych krajach jako argument dla wysuwania swoich roszczeń terytorialnych, co odegrało fatalną rolę w rozpętanu II wojny światowej¹¹.

W antyfaszystowskich kołach Czechosłowacji i Polski jeszcze w czasie wojny utwierdziło się przekonanie, że w imię przyszłego bezpieczeństwa Europy, a zwłaszcza bezpieczeństwa narodów Polski i Czechosłowacji, konieczne będzie zneutralizowanie niemieckiej mniejszości narodowej poprzez przesiedlenie jej do Niemiec¹². Postulat usunięcia mniejszości niemieckiej z granic Czechosłowacji znalazł się w programie koszyckim rządu Frontu Narodowego Czechów i Słowaków z dnia 5 sierp-

⁸ Porozumienie to zostało ujęte w umowie pomiędzy rządem ZSRR a PKWN o radziecko-polskiej granicy z dnia 27 lipca 1944 r.; w art. 4 Związek Radziecki zobowiązał się, że w trakcie określania granicy pomiędzy Polską a Niemcami będzie popierać postulaty Polski dotyczące ustanowienia granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej z włączeniem miasta Szczecina w skład Polski. Por.: *Sowietskij Sojuz — Narodnaja Polska, Dokumenty i materiały*. Moskwa 1974, s. 20; *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1917 - 1945. Dokumenty i materiały*. Warszawa 1967, s. 400.

⁹ *Tiegieran—Jalta—Potsdam*, s. 191.

¹⁰ Tamże, s. 397.

¹¹ S. Banasiak, *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945 - 1950*. Łódź 1968; K. Kersten, *Międzynarodowe przesiedlenia ludności w XX w.*, „Kwartalnik Historyczny” nr 1/1966.

¹² *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933 - 1947. Dokumentesammlung*. Gesamtangst. von Vaclav Karl. Praha 1964, ss. 537, 538 - 547, 548, 549, 550 - 551.

nia 1945 r.¹³ Dezyderaty krajów Europy środkowej i południowo-wschodniej, dotyczące transferu mniejszości niemieckiej, zyskały poparcie wielkich mocarstw¹⁴. Formalnie problem ten został uregulowany po zakończeniu wojny na konferencji poczdamskiej, gdzie powzięto specjalną decyzję w sprawie przesiedlenia ludności niemieckiej z Polski i Czechosłowacji na terytorium Niemiec¹⁵. Dnia 20 listopada 1945 r. Sojusznicza Rada Kontroli Niemiec zatwierdziła konkretny plan transferu ludności niemieckiej do czterech stref okupacyjnych Niemiec¹⁶.

Radziecki plan powojennego uregulowania problemów europejskich przykładał dużą wagę do podtrzymania osiągniętych w czasie wojny sojuszniczych stosunków z członkami koalicji antyhitlerowskiej, a zwłaszcza do kontynuowania owocnej współpracy z narodami Europy środkowej i południowo-wschodniej, która zrodziła się we wspólnej walce przeciwko niemieckiemu faszyzmowi. Ciężkie doświadczenia II wojny światowej raz jeszcze w przekonujący sposób pokazały żywotność i aktualność radzieckich inicjatyw z okresu międzywojennego, radzieckich wysiłków zmierzających do utworzenia zbiorowego systemu zabezpieczenia przed agresją, utrwalenia pokoju w Europie wysiłkiem wszystkich państw kontynentu. Właśnie dlatego celem Związku Radzieckiego stało się zbudowanie podstaw systemu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie na płaszczyźnie koalicji antyhitlerowskiej i włączenie do tego systemu — jako członków — krajów Europy środkowej i południowo-wschodniej. Realizacji tych zamierzeń sprzyjało zdecydowane poparcie, jakie ZSRR udzielał walce narodowowyzwoleńczej tych krajów przeciwko Niemcom hitlerowskim, której celem było usunięcie okupantów i odbudowa niezależności i suwerenności¹⁷. Dążąc w warunkach wojny do realizacji wspomnianych wyżej celów Związek Radziecki jeszcze na samym jej początku uznał rządy emigracyjne Polski, Czechosłowacji i Jugosławii i ustanowił z nimi stosunki dyplomatyczne, ponieważ one w tym czasie reprezentowały państwowość tych krajów.

¹³ Program Československe vlády Národní fronty Čechu a Slovaku přijaty dne 5 dubna 1945 r. v Kocich. Praha 1945. Punkt VIII.

¹⁴ Sowietko-czechosłowackije odnoszenija wo wriemja Wielikoj Otieczestwiennoj wojny 1941 - 1945. Moskwa 1960, ss. 77, 85 oraz B. Wiewióra, Polsko-giermanskaja granica i mieždunarodnoje prawo. Pieriewod s polskiego. Moskwa 1959, s. 115; a także Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933 - 1947 ..., dok. nr 439, 440, 441, 442, 443, 444.

¹⁵ Tiegieran—Jalta—Potsdam, s. 400.

¹⁶ „Zbiór Dokumentów” 1946, nr 12, ss. 425 - 428.

¹⁷ Sowietko-czechosłowackije odnoszenija wo wriemja Wielikoj Otieczestwiennoj wojny 1941 - 1945, ss. 25 - 26, 31 - 32, 55; Wnieszniaja politika Sowietkogo Sojuza w pieriod Otieczestwiennoj wojny, t. I, ss. 103, 138, 191 - 192, oraz 346 - 347; Tiegieran—Jalta—Potsdam, s. 92.

Dążąc do odrodzenia Polski silnej, niezależnej i utrzymującej przyjazne stosunki z ZSRR, Związek Radziecki jeszcze w czasie rozmów moskiewskich z polskim rządem emigracyjnym w grudniu 1941 r. przedstawił propozycję rozszerzenia umowy z dnia 30 lipca 1941 r. zawartej przez ZSRR i Polskę i przekształcenia jej w układ regulujący stosunki wzajemne nie tylko w czasie wojny, lecz zawierający również sojusznicze zobowiązania na okres powojenny. Innymi słowy, jeszcze w grudniu 1941 r. rząd radziecki proponował londyńskiemu rządowi emigracyjnemu zawarcie układu o przyjaźni i pomocy wzajemnej. Jednakże burżuazyjny rząd emigracyjny nie zdołał przewyciężyć swojej antyradzieckiej postawy i nie przedsięwziął odpowiednich kroków w tym kierunku. Co więcej, antyradziecka działalność i antyradzieckie wystąpienia rządu londyńskiego, uparcie kontynuującego antyradziecki kurs polityki zagranicznej przedwojennej Polski, zmusiły rząd radziecki do zerwania z nim wiosną 1943 r. (25 kwietnia 1943 r.) stosunków dyplomatycznych¹⁸.

Uważając za ważny krok na drodze utworzenia przyszłego systemu bezpieczeństwa w powojennej Europie zawarcie sojuszów z państwami dotkniętymi agresją Niemiec hitlerowskich i utworzenie trwałych dobrosąsiedzkich stosunków z nimi, Związek Radziecki wypowiedział się za zawarciem układu o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy z czechosłowackim rządem emigracyjnym. Jednakże mocarstwa zachodnie, przede wszystkim Anglia, chcąc za wszelką cenę zachować swoje wpływy na rządy emigracyjne, a poprzez nie w Europie wschodniej po wojnie, widziały w możliwościach zawarcia jakiegokolwiek dwustronnego układu ZSRR z każdym z tych krajów osłabienie własnych pozycji w tej części Europy. Wielka Brytania już w tym czasie formowała własny program powojennego ukształtowania świata, program o charakterze antyradzieckim, celem którego było ustanowienie w powojennej Europie hegemonii Anglii. W Europie dotyczyło to przede wszystkim problemów związanych z krajami Europy środkowej i południowo-wschodniej, a przede wszystkim zamierzeń Anglii, by znów wykorzystywać te kraje przeciwko Związkowi Radzieckiemu, zachowując w tym rejonie polityczny i społeczny *status quo*. Zamierzenia te znalazły wyraz przede wszystkim w angielskich projektach utworzenia różnorodnych konfederacji w Europie środkowej i południowo-wschodniej: bałkańskiej, dunajskiej, środkowoeuropejskiej¹⁹. Anglia rozpatrywała przyszły układ radziecko-czeski jako przeszkodę na drodze realizacji jej planów utworzenia anty-

¹⁸ Tiegieran—Jałta—Potsdam, s. 93.

¹⁹ W. T. Kowalski, *Rola ZSRR w ukształtowaniu powojennej rzeczywistości w Europie*. W: *Konsekwencje polityczne klęski III Rzeszy w Europie środkowej i południowo-wschodniej*, Warszawa 1971, s. 61.

radzieckich konfederacji w Europie wschodniej. Z tego punktu widzenia projekt zawarcia układu radziecko-czeskiego wywołał sprzeciw również polskiego rządu emigracyjnego, z którym czeski rząd emigracyjny związany był układem o przyjaźni²⁰. Naciski brytyjskie na Benesa były tak silne, że spowodowały przeciągnięcie się negocjacji w sprawie układu do grudnia 1943 r.²¹ Nawet w czasie moskiewskiej konferencji ministrów spraw zagranicznych w październiku 1943 r. mocarstwa zachodnie nadal podejmowały kroki w celu niedopuszczenia do tego układu. Najnowsze badania naukowe tego problemu prowadzą do wniosku, że także USA występowały przeciwko zawarciu układu radziecko-czechosłowackiego²². Dzięki wysiłkom radzieckiej dyplomacji, Anglia była zmuszona odstąpić od swojego stanowiska w kwestii układu.

Zawarty w dniu 12 grudnia 1943 r. Układ o Przyjaźni, Wzajemnej Pomocy i Współpracy powojennej między Związkiem Radzieckim a Czechosłowacją miał bardzo doniosłe znaczenie. Stanowił on pierwszy układ w szeregu następujących po nim analogicznych aktów: radziecko-jugosłowiańskiego i radziecko-polskiego. Zawarty w warunkach trwającej wojny przeciwko Niemcom hitlerowskim, układ bezpośrednio służył konkretnemu celowi — tj. jak najszybszemu rozgromieniu faszystowskich Niemiec i wyzwoleniu narodów Czechosłowacji spod hitlerowskiej okupacji. W szerszej perspektywie Układ o Przyjaźni, Wzajemnej Pomocy i Współpracy powojennej między ZSRR a Czechosłowacją był pierwszym krokiem na drodze do utworzenia systemu bezpieczeństwa w Europie wschodniej, który powinien przeciwdziałać jakimkolwiek próbom ponownego *Drang nach Osten* w stosunku do krajów tego regionu ze strony Niemiec lub ich sojuszników. Tak więc układ między ZSRR a Czechosłowacją rozwiązywał równocześnie kilka ważnych problemów: sprzyjał szybszemu rozgromieniu wroga, wnosił swój wkład do zachowania bezpieczeństwa, tworzył gwarancje niepowtórzenia się agresji ze strony Niemiec w przyszłości.

Rozpoczęte w lecie 1944 r. wyzwalenie przez Armię Radziecką krajów Europy środkowej i południowo-wschodniej, perspektywa bliskiego

²⁰ Tekst układu: B. Łastowiczka, *W Londynie wo wriemja wojny. Pierewod s czeskiego*. Moskwa 1966, ss. 58 - 71, 104 - 106; W. T. Kowalski, *Waika dyplomacyjna o miejsce Polski w Europie 1939 - 1945*. Warszawa 1972, ss. 182, 240 - 241.

²¹ *Sowietsko-czechosłowackije odnoszenija wo wriemja Wielikoj Otieczestwiennoj wojny*, ss. 84, 86 - 88, 89 - 90, 91 - 92, 93 - 94, 95 - 98, 99 - 100, 101 - 102, 112 - 114, 121 - 122, 124 - 125, 126 - 127, 128.

²² J. Ziejebier, *Wniesznepoliticzeskaja koncepcija SSSR o diemokratieczeskom mirnom uriegulirowanii w Jewropie w 1943 - 1945 g. Pierwyje dwustronnije soglaszenija SSSR s Czechosłowakijej i Polszej*. W: *Na putiach nieruszimój družby* (zob. przypis 2), s. 68.

zwycięstwa nad Niemcami hitlerowskimi, ich rozgromienia, w którym główną rolę odgrywał Związek Radziecki, prowadziło do powstania sprzyjającej zewnętrznej sytuacji do pomyślnego rozwoju rewolucji ludowo-demokratycznych, do ich zwycięstwa i ustanowienia ustroju ludowodemokratycznego. Pojawienie się na arenie międzynarodowej szeregu państw ludowodemokratycznych pociągnęło za sobą rodzenie się między nimi a Związkiem Radzieckim stosunków nowego typu. Jakościowo nowy kurs polityki zagranicznej, ogłoszony przez rządy ludowodemokratyczne, które doszły do władzy w Polsce, Jugosławii i Czechosłowacji, opierał się na przyjaźni i współpracy ze Związkiem Radzieckim, na sojuszu zrodzonym i okrzepłym we wspólnej walce z hitlerowskimi Niemcami.

W Manifestie PKWN, w programie koszyckim rządu Frontu Narodowego Czechów i Słowaków, w założeniach Frontu Narodowo-Wyzwoleńczego Jugosławii i w programie zjednoczonego Rządu Tymczasowego Jugosławii, podkreślano, że nadrzędnym zadaniem narodów tych krajów jest jak najszybsze wypędzenie niemieckich zaborców z terytoriów tych krajów, rozgromienie Niemiec hitlerowskich, ustanowienie trwałego pokoju w Europie, rozwój wzajemnej współpracy w okresie powojennym i utworzenie podstaw przyszłego systemu bezpieczeństwa, gwarantującego niemożliwość powtórzenia agresji niemieckiej. Stałym motywem przewijającym się w tych programach była idea przyjaźni i współpracy ze Związkiem Radzieckim, idea solidarności wszystkich państw słowiańskich oraz koncepcja utworzenia silnej bariery na drodze tradycyjnego niemieckiego „parcia na Wschód”.

Tak więc kształtujące się stosunki nowego typu między Związkiem Radzieckim a krajami demokracji ludowej miały charakter wojskopolitycznego sojuszu w ramach koalicji antyhitlerowskiej, co znalazło odzwierciedlenie i prawne potwierdzenie w układach o przyjaźni, współpracy i wzajemnej pomocy zawartych między Związkiem Radzieckim a Czechosłowacją (12 grudnia 1943 r.)²³, Związkiem Radzieckim a Jugosławią (11 kwietnia 1945 r.), Związkiem Radzieckim a Polską (21 kwietnia 1945 r.).

Ukształtowany jeszcze w warunkach wojny system układów pomiędzy Związkiem Radzieckim a krajami demokracji ludowej skierowany był

²³ Nowy czechosłowacki rząd Frontu Narodowego w programie koszyckim oświadczył, że w pełni uznaje i popiera układ z ZSRR z dnia 27 grudnia 1943. Mówił on, że „Układ Czechosłowacko-Radziecki z dnia 12 grudnia 1943 r. o wzajemnej pomocy, przyjaźni i współpracy powojennej będzie określał w przyszłości międzynarodową sytuację polityczną naszego państwa”. Zob.: *Sowietsko-czechosłowackije odnoszenija 1945 - 1960. Dokumenty i materiały*. Moskwa 1972.

przede wszystkim przeciwko Niemcom hitlerowskim, przeciwko możliwości powtórzenia agresji niemieckiej w przyszłości oraz w celu ustanowienia bezpieczeństwa i pokoju w tej części kontynentu europejskiego.

Układy Czechosłowacji, Jugosławii i Polski ze Związkiem Radzieckim zawierały identyczne zobowiązania dotyczące kontynuacji walki „razem z Narodami Zjednoczonymi przeciwko Niemcom aż do ostatecznego zwycięstwa” i udzielania sobie wzajemnie wszechstronnej pomocy; dalej — zobowiązywały strony, po zakończeniu wojny z Niemcami, do podejmowania wspólnych wysiłków w celu likwidacji wszelkiej groźby powtórzenia agresji Niemiec lub ich sojuszników, a w przypadku takiej agresji do udzielenia krajowi wciągniętemu w działania wojenne, wojskowej i innej pomocy oraz poparcia. Wszystkie trzy układy zawierały identyczne zobowiązania przyjaznej współpracy po zakończeniu wojny w celach dalszego rozwoju i umocnienia ekonomicznych i kulturalnych kontaktów oraz udzielania pomocy w odbudowie gospodarki. Układy zobowiązywały do niezawierania sojuszków i nieuczestniczenia w jakiegokolwiek koalicji, skierowanej przeciwko jednej ze stron układu²⁴.

Specjalne miejsce zajmował artykuł, stwierdzający, że strony uczestniczące w układach zobowiązują się — bez wyrażenia wzajemnej zgody — do nieprowadzenia rozmów, niezawierania rozejmów względnie układu pokojowego z Niemcami lub innymi państwami „związanymi z nimi aktami agresji w Europie”²⁵. Artykuł ten wynikający z faktu trwającej wojny był szczególnie ważny dla uzgodnienia sprawy powojennego uregulowania problemu niemieckiego w duchu postanowień wypracowanych i przyjętych przez sojuszników na konferencjach w Teheranie i w Jałcie. Jak wiadomo, postanowienia te określały politykę mocarstw koalicji antyhitlerowskiej wobec Niemiec po ich klęsce i bezwarunkowej kapitulacji oraz zawierały sformułowania dotyczące konieczności likwidacji militarystyki i faszystów, ich korzeni socjalnych w Niemczech, przekształcenie Niemiec w miłujące pokój i demokratyczne państwo. Zawierały one w sobie głęboki antyfaszystowski i demokratyczny

²⁴ Układ o Przyjaźni, Wzajemnej Pomocy i Współpracy powojennej pomiędzy Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i Republiką Czechosłowacką 12 grudnia 1943. W: *Wnieszniaja politika Sowietskogo Sojuza w pieriod Otiieczestwiennoj wojny*, t. I, ss. 430 - 432; Układ o Przyjaźni, Wzajemnej Pomocy i Współpracy powojennej pomiędzy Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i Jugosławią 11 kwietnia 1945 r. W: *Wnieszniaja politika Sowietskogo Sojuza*, t. III, ss. 175 - 178; Układ o Przyjaźni, Wzajemnej Pomocy i Współpracy powojennej pomiędzy Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i Rzeczpospolitą Polską 21 kwietnia 1945 r. — tamże, ss. 197 - 201.

²⁵ *Wnieszniaja Politika Sowietskogo Sojuza w pieriod Otiieczestwiennoj wojny*, t. I, s. 431; t. III, s. 200.

charakter dlatego właśnie, że decydującą rolę w ich wypracowaniu odegrał Związek Radziecki²⁶.

Tak więc wszystkie trzy układy, zawarte pomiędzy Związkiem Radzieckim a Czechosłowacją, Jugosławią i Polską, opierały się na wspólnie uzgodnionych postanowieniach koalicji antyhitlerowskiej dotyczących problemu niemieckiego, opracowanych i przyjętych przez sojuszników jeszcze w czasie wojny (na konferencjach w Teheranie i Jałcie) i zatwierdzonych po jej zakończeniu w postanowieniach konferencji poczdamskiej.

Bezpośrednio po zakończeniu wojny, Niemcy nie stanowiły źródła zagrożenia dla krajów Europy środkowej i południowo-wschodniej. Co więcej, osiągnięte w Poczdamie porozumienia symbolizowały jedność trzech wielkich mocarstw odnośnie do problemu niemieckiego. Jednakże w miarę coraz wyraźniejszego odchodzenia mocarstw zachodnich od uzgodnionej polityki względem Niemiec, a w związku z tym osłabienia wspólnej kontroli czterech mocarstw nad ich politycznym i ekonomicznym rozwojem, co otwierało dla zachodnich stref okupacyjnych Niemiec drogę do odrodzenia się monopoli niemieckich, militarystyki i sił odwetowych, pogłębiała się troska Związku Radzieckiego oraz krajów Europy środkowej i południowo-wschodniej o losy pokoju. Tak więc, chociaż w konkretnych warunkach lat 1945 - 1947 zwyciężone i okupowane przez wojska sojuszników Niemcy nie stanowiły bezpośredniego niebezpieczeństwa dla Związku Radzieckiego i krajów demokracji ludowej, już wtedy zarysowywała się potencjalna groźba wynikająca z polityki wielkich mocarstw, dążących do wykorzystania byłego *Reichu* przeciwko swoim sojusznikom z koalicji antyhitlerowskiej. Wbrew polityce Związku Radzieckiego, Polski, Jugosławii i Czechosłowacji, dokładających wszelkich starań w celu rozwiązania doniosłego problemu powojennego porządku europejskiego — tj. kwestii niemieckiej — w duchu postanowień konferencji w Teheranie, Jałcie i Poczdamie, mocarstwa zachodnie weszły na drogę sabotażu wspólnie przyjętych zobowiązań w stosunku do Niemiec, na drogę zachowania monopoli niemieckich, głównych inspiratorów odwetu i militarystyki, na drogę odrodzenia i wykorzystania gospodarczego i wojskowego potencjału Niemiec w swoich planach imperiaalistycznych, ustanowienia hegemonii USA i Anglii w powojennym świecie, na drogę separatystycznej polityki wobec Niemiec, prowadzącej do ich podziału. Rezultatem polityki mocarstw zachodnich odnośnie do problemu niemieckiego było utworzenie pod koniec 1946 r. Bizonii²⁷. Wy-

²⁶ *Iz matieriatow Jewropejskoj Konsultatiwnoj Komisji. Dokumenty. „Międzynarodnaja Żizń”* 1968, nry 4, 5, 6, 7, 8.

²⁷ *Istorija diplomatii*, t. V, kniga pierwaja. Moskwa 1974, ss. 83, 88; Tekst po-

stąpienie Churchilla w Fulton, a później przemówienie amerykańskiego sekretarza stanu Byrnesa w Stuttgarcie sprzyjało wytworzeniu się w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec klimatu psychologicznego, umożliwiającemu szybki wzrost nastrojów odwetowych.

Zaostrzenie się polityki zagranicznej w stosunku do Związku Radzieckiego i krajów demokracji ludowej znalazło wyraz w rosnącej wrogości mocarstw zachodnich, dążących do tworzenia przeszkód na drodze umocnienia pozycji socjalizmu w krajach Europy środkowej i południowo-wschodniej. W warunkach rozpoczętej „zimnej wojny” ZSRR i państwa demokracji ludowej wspólnie stawiały czoło imperializmowi, umacniając swoją jedność i współpracę. Zrodzona w okresie wojny solidarność trzech państw — członków antyhitlerowskiej koalicji — Polski, Jugosławii i Czechosłowacji, pogłębiała się teraz w wyniku podobieństwa zachodzących w tych krajach procesów rewolucyjnych przeobrażeń ustroju społecznego, formowania się i umacniania nowych państw ludowodemokratycznych, prowadzących wspólną linię polityki zagranicznej. Te trzy państwa, podobnie jak inne kraje demokracji ludowej, przeżywały okres gruntownych przemian społeczno-politycznych, realizowały programy powojennej odbudowy gospodarki. Siły stojące na czele rewolucji w tych trzech krajach, ich partie komunistyczne i robotnicze w swej działalności wychodziły też z konkretnych warunków wewnętrznych ukształtowanych w Europie środkowej i południowo-wschodniej w latach 1945 - 1947 r., uwzględniając ich specyfikę wynikającą z zakończenia wojny, wypędzenia niemieckich okupantów przez Armię Radziecką, występowania silnych nastrojów antyniemieckich po przeżytej okupacji, gorącej sympatii do Związku Radzieckiego, który wyzwolił je spod jarzma faszystowskiego i wyciągnął pomocną dłoń w trudnych miesiącach powojennych. Dlatego też na czoło wysunęły się wówczas hasła, w których ważną rolę odgrywał element antyniemiecki. Podkreślano przede wszystkim konieczność zagwarantowania bezpieczeństwa tych krajów przed możliwością powtórzenia się agresji niemieckiej, nawoływano do solidarności i jedności słowiańskiej, akcentowano wymóg utrzymania koalicji antyhitlerowskiej oraz zasad jedności działania jej członków.

W nowych warunkach historycznych, wiosną 1946 r., kiedy stało się oczywiste, że punkt ciężkości polityki zagranicznej mocarstw zachodnich przesunął się na stronę walki z formującym się obozem socjalistycznym, kiedy w celach wykorzystania potencjału niemieckiego dla swoich imperialistycznych planów mocarstwa zachodnie weszły na drogę separatystycznej polityki wobec Niemiec, kraje demokracji ludowej

rozumienia o utworzeniu Bizonii patrz: *Zur Deutschlandpolitik der Anti-Hitler-Koalition. Dokumentation (1943 bis 1949)*. Berlin 1966, ss. 154 - 157.

na czele ze Związkiem Radzieckim kontynuowały umacnianie systemu dwustronnych sojuszków wojskowo-politycznych, uzupełniając dwustronne układy ZSRR z Czechosłowacją, Jugosławią i Polską analogicznymi układami pomiędzy Jugosławią, Polską i Czechosłowacją.

Zarówno w układach Związku Radzieckiego z Czechosłowacją, Jugosławią i Polską, jak też w układach Jugosławii z Polską (18 marca 1946 r.)²⁸ i Czechosłowacją (9 maja 1946 r.)²⁹ artykuły dotyczące spraw obrony skierowane były przeciwko możliwości agresji ze strony Niemiec. Jednakże zarówno w układzie polsko-jugosłowiańskim, jak i czechosłowacko-jugosłowiańskim zawarto zobowiązania udzielenia sobie wzajemnej pomocy wojskowej w przypadku napaści nie tylko Niemiec, lecz także jakiegokolwiek innego kraju w jakiś sposób związanego z ewentualną agresją Niemiec. Ponadto układy zawierały identyczne zobowiązania dotyczące rozwoju dwustronnych stosunków na podstawach przyjaźni, rozszerzania kontaktów ekonomicznych i kulturalnych. Podkreślano też, że realizacja układów będzie uzgadniana z zasadami międzynarodowymi, w których opracowaniu uczestniczyły umawiające się strony. W oświadczeniach złożonych przez Polskę, Czechosłowację i Jugosławię w związku z podpisaniem układów podkreślano, iż nie są one sprzeczne z zasadami ONZ, gdyż służą umocnieniu pokoju i bezpieczeństwa w Europie, że nie stwarzają one jakiegoś bloku państw, wrogiego wobec innych krajów, lecz ustanawiają system obronny, zabezpieczający przed agresją. Tego rodzaju sformułowania znalazły się przede wszystkim w wystąpieniach premiera Polski E. Osóbki-Morawskiego i marszałka J. Broz-Tito na uroczystej ceremonii podpisania układu, kiedy to przywódcy obu zaprzyjaźnionych krajów podkreślili, że prawnomiędzynarodową podstawą współpracy politycznej obu państw jest statut Narodów Zjednoczonych, że układ jest zgodny z duchem ONZ, gdyż przyczynia się do utrwalenia pokoju i bezpieczeństwa na całym świecie³⁰. W wystąpieniach przywódców trzech krajów akcentowano także, że podpisanie tych układów nie prowadzi do utworzenia „bloku słowiańskiego”, gdyż Polska, Jugosławia i Czechosłowacja nie są zainteresowane w istnieniu jakichkolwiek bloków, a dążą do zawarcia analogicznych układów z innymi sojusznikami koalicji antyhitlerowskiej. Wszystkie trzy kraje podkreślały doniosłe znaczenie układów dla umocnienia pokoju w Europie³¹.

²⁸ „Zbiór Dokumentów” 1946 nr 3.

²⁹ *Sbirka zakonu a nařizeni republiky Ceskoslovenske*. Praha. Častka 71 vydána dne 28 srpna 1946, ss. 1128 - 1130. Rocznik 1946, s. 71.

³⁰ „Zbiór Dokumentów” 1946, nr 3, ss. 73, 74.

³¹ „Zbiór Dokumentów” 1946, nr 5, ss. 105, 106; nr 3, ss. 73, 74; J. Broz-Tito, *Izbrannyje statii i rieczy*. Moskwa 1973, ss. 310 - 311.

Na plenum Krajowej Rady Narodowej w kwietniu 1946 r. wiceminister spraw zagranicznych Polski oświadczył, że układ z Jugosławią daje Polsce wiernego sojusznika w przypadku jakiegokolwiek zagrożenia bezpieczeństwa Polski ze strony Niemiec, że „znacznie zwiększa gwarancje naszych granic, a przewidywana współpraca na płaszczyźnie ONZ, umacnia podstawy pokoju w Europie i na całym świecie”³². Wszechstronnej oceny układów dokonał marszałek J. Broz-Tito w swoim referacie pt. *O polityce zagranicznej Jugosławii w związku z ratyfikacją układu z Polską* wygłoszonym na posiedzeniu Związkowej Skupstiny SFRJ 1 kwietnia 1946 r. Oświadczył on, iż:

„zawarcie układów dwustronnych — najpierw w roku ubiegłym, ze Związkiem Radzieckim, a obecnie z Polską i Czechosłowacją — nie stanowi nic innego jak logiczne następstwo minionego okresu, kiedy te trzy przyjazne sobie kraje, tak samo jak Jugosławia, zostały dotknięte agresją tego samego wroga — niemiecko-faszystowskich hord i ich satelitów. Układy te stanowią logiczne następstwo tego braterstwa krajów słowiańskich, które zostało umocnione przelaną krwią w toku minionej wojny. Układy te nie stanowią zagrożenia dla innych krajów. Układy nie stanowią przeszkody dla zawarcia podobnych układów również z innymi krajami. Wreszcie układy te wnoszą wyjątkowo duży wkład do sprawy pokoju, gdyż tworzą silną barierę dla wszystkich wrogów pokoju i podżegaczy wojennych”³³.

Niewątpliwie, ogromne znaczenie dla zwycięstwa władzy ludowodemokratycznej, dla wewnętrznego i zewnętrznego umocnienia Polski miały układy o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej ze Związkiem Radzieckim oraz z Jugosławią. Zawarcie przez Polskę analogicznego układu z Czechosłowacją 10 marca 1947 r.³⁴ przyśpieszyło jeszcze te procesy. Negocjacje w sprawie podpisania takiego układu, prowadzone już w latach 1945 - 1946, wyjaśniły szereg problemów i częściowo je uregulowały, chociaż do zawarcia układu jeszcze wówczas nie doszło. Umocnienie w obu krajach ustroju ludowodemokratycznego, zwycięstwo sił rewolucyjnych w wyborach w Czechosłowacji (26 maja 1946 r.) oraz w Polsce (19 stycznia 1947 r.), konieczność wzajemnego poparcia z powodu zaostżenia się polityki mocarstw zachodnich w stosunku do krajów demokracji ludowej i wzrostu nastrojów odwetowych w strefach zachodnich Niemiec, słowem — wspólne interesy bezpieczeństwa i obrony ustroju ludowodemokratycznego uwarunkowały zawarcie Układu o Przyjaźni i Współpracy pomiędzy Polską a Czechosłowacją.

Preambuła układu potwierdzała wspólnotę celów politycznych obu krajów oraz ich dążenie do zabezpieczenia się na wypadek zagrożenia ze

³² „Zbiór Dokumentów” 1946, nr 5, s. 106.

³³ J. Broz - Tito, jw., ss. 310 - 311.

³⁴ Tekst przemówienia został opublikowany w: *Dokumenty československe zahranični politiky 1945 - 1959*. Praha 1960, ss. 245 - 247; „Zbiór Dokumentów” 1947, nr 3, ss. 105 - 108.

strony Niemiec. Tak samo jak analogiczne układy Jugosławii z Polską i Czechosłowacją, układ Polski z Czechosłowacją podkreślał, że nie stanowi on aktu wrogiego wobec innych krajów oraz nie jest sprzeczny z duchem Organizacji Narodów Zjednoczonych, ponieważ jego celem jest zagwarantowanie bezpieczeństwa obydwu państw przed agresją niemiecką, co leży w żywotnym interesie wszystkich krajów Europy. Układ zobowiązywał obydwie strony do prowadzenia wspólnej polityki nie tylko w przypadku agresji ze strony Niemiec lub ich sojusznika, ale także do podejmowania wszelkich wysiłków w celu niedopuszczenia do agresji ze strony Niemiec lub związanego z nimi sojuszem państwa. Obydwie strony zobowiązywały się do uczestniczenia we wszystkich akcjach międzynarodowych, zmierzających do utworzenia systemu wszechstronnego bezpieczeństwa. W przypadku agresji Niemiec na jedną ze stron układu, druga zobowiązywała się do udzielenia jej wojskowej lub innej pomocy wszystkimi możliwymi środkami. Podpisanie Układu o Przyjaźni i Wzajemnej Pomocy pomiędzy Polską a Czechosłowacją oznaczało nowy etap w rozwoju stosunków między dwoma bratnimi narodami, rozszerzenie współpracy i umocnienie bezpieczeństwa. Oceniając politykę zagraniczną Czechosłowacji, K. Gottwald w jednym ze swoich przemówień latem 1947 r. oświadczył, że analiza sytuacji międzynarodowej jeszcze raz potwierdza, że tylko sojusz ze Związkiem Radzieckim i pozostałymi słowiańskimi narodami jest trwałą gwarancją spokojnej przyszłości i niezależności Czechosłowacji, która stanowczo występuje przeciwko próbom odrodzenia imperialistycznych Niemiec, próbom zagrażającym suwerenności Czechosłowacji³⁵.

Podpisane w 1945 i 1946 r. układy pomiędzy Związkiem Radzieckim z jednej strony a Polską i Jugosławią — z drugiej, następnie układy Jugosławii z Polską i Czechosłowacją oraz wreszcie Układ o Przyjaźni i Wzajemnej Pomocy pomiędzy Polską i Czechosłowacją, podpisany wiosną 1947 r., były logicznym krokiem naprzód na drodze umocnienia i rozwoju systemu wzajemnych stosunków krajów wspólnoty socjalistycznej, podstawą utrwalenia ich przyjaźni, jedności działania odnośnie do wielu problemów międzynarodowych, a przede wszystkim kwestii niemieckiej.

W latach 1946 - 1947 Związek Radziecki konsekwentnie i uporczywie domagał się realizacji wspólnych postanowień czterech mocarstw dotyczących problemu niemieckiego. Na sesjach Rady Ministrów Spraw Zagranicznych czterech mocarstw w latach 1946 - 1947 ZSRR niejednokrotnie zgłaszał propozycje zawarcia układu pokojowego z Niemcami i ich odbudowy na zasadach demokratycznych. Stanowisko Związku Radziec-

³⁵ K. Gottwald, *Izbrannyye proizwiedienija*. Moskwa 1957, t. II, s. 165.

kiego w pełni podzielały Polska, Czechosłowacja oraz Jugosławia. Popierały one przede wszystkim propozycje radzieckie co do zachowania jedności Niemiec, gdyż Związek Radziecki i kraje demokracji ludowej przywiązywały dużą wagę do kwestii sprawowania wspólnej kontroli nad Niemcami przez cztery główne mocarstwa koalicji antyhitlerowskiej jako gwarancji własnego bezpieczeństwa, a w warunkach podziału Niemiec na strefy widziały przeszkodę we wcielaniu w życie zasad takiej kontroli mocarstw. Polska, Czechosłowacja i Jugosławia stały konsekwentnie na stanowisku przestrzegania postanowień konferencji w Poczdamie dotyczących denazyfikacji, demokratyzacji i demilitaryzacji Niemiec, podkreślały swoje głębokie zadowolenie i poparcie dla Związku Radzieckiego, który je realizował w swojej strefie okupacyjnej i tego samego domagał się od mocarstw zachodnich. Polska zdecydowanie broniła pierwszeństwa interesów krajów, które padły ofiarami agresji hitlerowskiej, odnośnie do odrodzenia ich gospodarki, podczas gdy mocarstwa zachodnie uważały za sprawę pierwszoplanową odbudowę ekonomiki niemieckiej, a to w interesie stabilizacji nadwężonych podstaw ustroju burżuazyjnego w Europie zachodniej. Polska podkreślała, że nie jest jej obojętne, jakie miejsce w gospodarce światowej zajmą powojenne Niemcy, gdyż doświadczenia minionego okresu dowiodły, że monopole niemieckie stwarzały podstawy agresji niemieckiej. Polska, Czechosłowacja i Jugosławia jednoznacznie opowiadały się za realizowaniem wspólnej kontroli sojuszników nad politycznym i ekonomicznym rozwojem Niemiec, za wcielaniem w życie zasady jednolitości stanowiska państw sojusznicznych wobec Niemiec. Polska ponadto dążyła do uczestnictwa w kontroli politycznej i ekonomicznej nad Niemcami. Zgłosiła ona także projekt obrania Warszawy — stolicy państwa, które pierwsze stało się ofiarą hitlerowskiej agresji — na miejsce podpisania układu pokojowego z Niemcami. Jeżeli chodzi o problemy terytorialne, to Polska żądała prawa przedstawienia na konferencji pokojowej projektu delimitacji swojej granicy zachodniej określonej na konferencji w Poczdamie.

Najpełniejszy wyraz jednolitej postawy Polski, Czechosłowacji i Jugosławii wobec problemu niemieckiego znalazł się w dokumencie przedstawionym na konferencji wice ministrów spraw zagranicznych głównych mocarstw antyhitlerowskiej koalicji w Londynie w styczniu 1947 r., gdzie w celu wyjaśnienia stanowisk odnośnie do zawarcia traktatu pokojowego z Niemcami obradowały delegacje krajów koalicji antyhitlerowskiej, w tym Polski, Jugosławii i Czechosłowacji. W specjalnym, przedstawionym tam memorandum rządu polskiego podkreślano, że Polska jako wschodni sąsiad Niemiec, który poniósł największe straty w wyniku hitlerowskiej agresji jest jednym z państw najbardziej zaintere-

sowanych w rozwiązaniu problemu niemieckiego i normalizacji statusu Niemiec w taki sposób, aby gwarantowało ono bezpieczeństwo Europy³⁶.

Na konferencji tej Czechosłowacja i Jugosławia poparły postulat Polski dotyczący konieczności ustanowienia silnej kontroli nad politycznym i ekonomicznym rozwojem Niemiec, demokratyzacji ich życia wewnętrznego, wykorzenia nazizmu, podkreślając przy tym znaczenie wychowania młodego pokolenia Niemców w duchu demokratycznym. Delegacja Jugosławii raz jeszcze oświadczyła, że w pełni opowiada się za zachodnią granicą Polski na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Jugosławia wystąpiła na konferencji z apelem o jedność działania koalicji antyhitlerowskiej, zaznaczając przy tym, że w czasie wojny sojuszników łączyła nie tylko walka z niemieckim faszyzmem, lecz również stanowczy zamiar wykorzenia wspólnymi siłami niemieckiego militarysty po rozgromieniu hitlerowskiej Rzeszy i zakończeniu wojny. Jugosławia popierała stanowisko radzieckie co do utrzymania jedności Niemiec.

Związek Radziecki z kolei w swoich koncepcjach rozwiązania problemu niemieckiego uwzględniał interesy krajów demokracji ludowej. Na konferencji londyńskiej ZSRR raz jeszcze oświadczył, iż polskie granice zachodnie są nienaruszalne, podkreślając przy tym ich znaczenie dla bezpieczeństwa Polski i ogólnego pokoju³⁷.

Na sesji Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w Moskwie w marcu — kwietniu 1947 r. Związek Radziecki opowiedział się za jak najszybszym utworzeniem jednych, miłujących pokój i demokratycznych Niemiec, a jako pierwszy krok w tym kierunku zaproponował ustanowienie centralnej władzy niemieckiej i opracowanie demokratycznej konstytucji przez partie demokratyczne, związki zawodowe i inne organizacje demokratyczne. Związek Radziecki przedstawił także projekt układu dotyczącego demilitaryzacji Niemiec i zapobieżenia agresji niemieckiej³⁸. Na sesji Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w Londynie w listopadzie-grudniu 1947 r. Związek Radziecki ponowił propozycję zawarcia układu pokojowego z Niemcami i zgłosił wniosek dotyczący przedstawienia w dwumiesięcznym terminie projektów zasad układu pokojowego z Niemcami, który powinien zabezpieczać jedność Niemiec na zasadach demokratycznych. Zawarcie takiego układu byłoby możliwe w przypadku powstania ogólnoniemieckiego rządu demokratycznego³⁹.

Jednakże ministrowie spraw zagranicznych mocarstw zachodnich od-

³⁶ „Zbiór Dokumentów” 1947, nr 1 - 2, ss. 30 - 35.

³⁷ „Prawda” z 18 I 1947.

³⁸ *Za antyfaszystskuju diemokraczeskiju Giermaniju. Sbornik dokumentow.* Moskwa 1969, ss. 384 - 387, 387 - 388, 388 - 390, 391 - 395.

³⁹ Tamże, ss. 469 - 470.

rzucili te propozycje. Wbrew wysiłkom ZSRR i krajów demokracji ludowej kontynuowali oni własną politykę w stosunku do Niemiec, zmierzającą do utworzenia separatystycznego państwa zachodnioniemieckiego.

Układy Polski i Czechosłowacji z Jugosławią były pierwszymi aktami tego typu pomiędzy krajami demokracji ludowej. Wraz z układami ZSRR z Czechosłowacją (grudzień 1943 r.), Jugosławią (kwiecień 1945 r.) i Polską (kwiecień 1945 r.) zapoczątkowały one budowę traktatowo-prawnego systemu stosunków regulującego całokształt współpracy na płaszczyźnie polityki zagranicznej krajów rodzącej się wspólnoty socjalistycznej. Z jednej strony sprzyjały one umocnieniu i rozwojowi wzajemnej współpracy Związku Radzieckiego z krajami demokracji ludowej, z drugiej — stanowiły gwarancję bezpieczeństwa tych państw, tworzyły sprzyjające warunki wewnętrzne dla przeprowadzenia w Europie środkowej i południowo-wschodniej głębokich przemian społeczno-ekonomicznych, gdyż cały ten system umów, w którego centrum znajdował się Związek Radziecki, działał na rzecz zachowania bezpieczeństwa i utrwalenia pokoju w Europie. Układy o przyjaźni i wzajemnej pomocy pomiędzy Związkiem Radzieckim a Czechosłowacją, Polską i Jugosławią, a także pomiędzy Polską i Jugosławią, Czechosłowacją i Jugosławią, a wreszcie pomiędzy Polską i Czechosłowacją stanowiły system umów dwustronnych zespalaający wszystkie cztery wymienione kraje, stawiając tym samym znak równości pomiędzy bezpieczeństwem każdego z tych państw. Po podpisaniu układów pokojowych z Rumunią, Bułgarią i Węgrami kraje te także włączyły się w traktatowo-prawny system państw socjalistycznych.

Uformowany w ten sposób traktatowo-prawny system krajów socjalistycznych stawiał przed sobą po pierwsze — zadanie zagwarantowania bezpieczeństwa stron, po drugie — zapewnienie bezpieczeństwa europejskiego, po trzecie — rozwój wzajemnych stosunków przyjaźni i współpracy.

Kształtujący się w latach 1945 - 1947 traktatowo-prawny system stosunków odznaczał się szeregiem cech znamienych. Należy stwierdzić, że historycy radzieccy i polscy określają je identycznie.

W sposób bardzo ogólny cechy te scharakteryzować można następująco:

1. Wszystkie omówione tu układy skierowane były przeciwko możliwości pojawienia się agresji ze strony Niemiec lub powiązanego z nimi sojuszem państwa; opierały się one na ogólnych zasadach wypracowanych przez koalicję antyhitlerowską, a dotyczących rozwiązania problemu niemieckiego, i wychodziły z przesłanek istnienia jednych i demokratycznych Niemiec.

2. Podstawę tego systemu stanowiły układy dwustronne, czyli nie miał on charakteru wielostronnej współpracy, lecz bazował na stosunkach nowego typu, które zrodziły się pomiędzy ZSRR a krajami demokracji ludowej.

3. W omawianym okresie układy Związku Radzieckiego z europejskimi państwami socjalistycznymi oraz ich układy dwustronne istniały równoległe z układami, zawartymi przez Związek Radziecki z wieloma krajami kapitalistycznymi, a przede wszystkim z Wielką Brytanią (z 26 maja 1942 r.), Francją (z 19 grudnia 1944 r.), a także z Finlandią (z 6 kwietnia 1948 r.), które pod względem prawnym stanowiły części tego systemu. Układy te były także skierowane przeciwko możliwości ponownienia agresji ze strony Niemiec. Tak więc układy te formalnie rzecz biorąc jak gdyby wchodziły w ten system układów, w którym znajdowały się układy zespalające Związek Radziecki i kraje demokracji ludowej. Z punktu widzenia zobowiązań sojusznicznych opierały się one na wspólnych postanowieniach mocarstw koalicji antyhitlerowskiej powziętych w Teheranie, Jałcie i Poczdamie. Ta ostatnia okoliczność pozwala raz jeszcze stwierdzić, iż system układów europejskich krajów socjalistycznych, kształtujący się w latach 1945 - 1947 na wschodzie i w centrum Europy bronił zasad przyjętych przez koalicję antyhitlerowską dotyczącą problemu niemieckiego, a nawet po odejściu mocarstw zachodnich od uzgodnionych uprzednio postanowień zmierzał do zapewnienia bezpieczeństwa w Europie i stanowił ważny element przyszłego, ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa.

Z rosyjskiego przetłumaczył Zdzisław Puścieki